

Äidinkielen opetus

Kielitiede ja äidinkielen opetus¹

Kielentutkimus on monipuolistunut Suomessa 1970-luvulla. Kuudessa yliopistossa on nyt yleisen kielitieteen jonkinasteinen virka, ja teoreettisen kielitieteen perusopetusta on annettu eri puolilla maata jo puolen vuosikymmenen ajan. AFinLa:n julkaisusarja, jossa on jonkin verran myös äidinkielen opetuksen kannalta huomion-arvoista tietoutta, on ylittänyt 30 nidoksen rajan, ja saman yhdistyksen aloitteesta syntyneeseen Gaudeamuksen kielitieteelliseen julkaisusarjaan odotellaan kahdeksatta opikirjaa. Virittäjän 1970-luvun artikkelien jakauma, joka näkyy seuraavasta asetelmasta, osoittaa, että ainakaan artikkeleiksi purkautuvan tutkimuksen painopiste suomen kielen alalla ei ole enää vertailevassa kielitieteessä eikä murteiden äännehisto-

riassakaan. Tasapainoisena ei toki tilannetta voine tämän valossa pitää — esimerkiksi semantiikan edustus on selvästi vajaa, samoin vanhan kirjasuomen tutkimus on hyvin vähäistä. Äidinkielen opetusta palvelevaa puolitieteellistä aineistoa on kiitettävästi julkaistu myös viime vuosien ÄOL:n vuosikirjassa, joka on tätä nykyä tärkeä opettajain jatkokoulutuksen väline. Mahtavat perinnäiset tutkimushankkeet ovat tosin vakiintuneet valtion virastoksi 1976, mutta tästä huolimatta viime vuosina on syntynyt uudentyyppisiäkin hankkeita, jopa suurhankkeita kuten Oulun yliopiston kvantitatiivinen nykykielen projekti sekä useiden yliopistojen yhteinen, sosiolingvivistisesti suuntautunut puhesuomen murros -projekti.

Näillä esimerkeillä pyrin osoittamaan, että tilanne on soveltajien näkökulmasta verkkaisesti paranemassa, joskaan se ei ole

	morf.,				yht.
	äännehist.	leks.	synt.	etymol.	
murteet + kielihistoria	11	15	10	18	54
yleiskieli	fonol.	sem.	morf.	synt.	60
	15	7	9	29	
muut	yl. kielit.	vksm.	kielihuolto		9
	4	3	2		

¹ Puheenvuoro Suomen sovelletun kielitieteen yhdistyksen AFinLA:n asiantuntijaseminaarissa Tampereella 10. huhtikuuta 1981.

ongelmaton. Mutta varsinainen väitteeni on, että jo nyt on muodossa tai toisessa saatavilla hyvä annos uudenlaista ajattelua, joka on käyttökelpoista äidinkielenopetuksen sisällön uudistamista ja rikastumista ajatellen. Ongelma on siirtynyt oikeastaan seuraavaan portaaseen: se on muuttunut tiedon välittymisen ongelmaksi. Uskallan nimittäin väittää, että paluuta »vanhaan kunnan kielioppiin» ei ole — että ei ole oikeastaan mitään vanhaa kunnan kielioppia, ellei sellaiseksi katsota vuoden 1888 kielioppikomitean mietintöä. Tuo nyky-suomen aamunsarastuksessa syntynyt ohjeisto vaikuttaa ajattelultaan vesittyneenä ja degeneroituneena nykypäivän koulukieliopin opetukseen. Mutta kieliopillinen ajattelu on koulun ulkopuolella tämän vuosisadan kuluessa, esimerkiksi vuodesta 1915 lähtien selvästi kehittynyt. Suomen kielen kuvaus on asteittain irtautunut indoeurooppalaisesta pakkopaidasta, on tehty käsitteellisiä selvennyksiä moniin keskeisiin kohtiin. Tässä on siis selvästi nähtävissä kielitieteellisen tiedon kasvu, ymmärtämisen lisääntyminen. Sitä ei voi sivuuttaa sen enempää kuin muidenkaan aineiden opetuksessa ei voida sivuuttaa perustutkimuksen aikaansaannoksia. Ja käytännössä kieliopin kehityksen sivuuttaminen merkitsee valitettavan usein asiavirheitä, käsitteellistä hämäryyttä, kieliopin kouluopetuksen tekemistä vaikeammaksi kuin se välttämättä olisi. Vaarana on myös toisaalta uuden tiedon omaksumisen puolinaisuus ja näennäisuudistus, joita mm. lehtori Anneli Kauppinen piti eräässä hiljattaisessa yhteistilaisuudessa opettajien, siis lähinnä oppimateriaalin käyttäjien, kannalta turhauttavana.

Ongelmat ovat toisaalta tieteensisäisiä, toisaalta ne liittyvät koulutukseen. Tieteensisäisenä ongelmana voidaan pitää sitä, että tutkimus on edelleen kapea-alaista. Sellaisia aloja, jotka ovat nykyään vailla tutkijoita mutta joilla olisi merkitystä äidinkielenopetuksen kannalta, ovat esimerkiksi nyky-suomen historia, tekstin- ja tyylintutkimus sekä suomen kielen merkitysoppi. Palaan konkreettisiin tutkimuskymiin tuonnempana.

Koulutusongelmat ovat tätä nykyä tuskallisen suuret. Vaikka tutkimuksen

painopiste on viime vuosina hieman muuttunut ja fennistiikka alkanut sisäisesti monipuolistua, on perusopetuksen sisällön-uudistuksessa (tutkinon uudistamisessa) pullonkaulana sopivan yliopistotasaisen oppimateriaalin puute. Tästä seuraa, että opiskelijat perehtyvät edelleenkin melko yksityiskohtaisesti historiallis-vertailevan koulukunnan tuloksiin ja ajatteluun (jokaan tästä ei ole kumma kyllä hyviä metodisia oppikirjoja olemassa). Sen sijaan he saavat vain hajanaisia ja epäsystemaattista tietoa sellaisista tutkimuserinteistä, jotka heitä kuitenkin graduntekijöinä enemmän auttaisivat ja kiinnostaisivat. Tässä suhteessa mielestäni tilanne on aivan erilainen äidinkielessä kuin vieraiden kielten koulutusohjelmissa, joiden sisältöihin on saatavissa ulkomaista kirjallisuutta ja ulkomaista asiantuntevaa perusopetusta. Kun tilanne on tämä, luento- ja seminaarien merkitys nousee pakostakin hyvin keskeiseksi kirjallisuuden merkityksen kustannuksella.

Koulutusongelma on myös opettajien jatkokoulutuksen systemaattinen järjestäminen. Päivi Aron toukokuussa 1981 Tampereella valmistuneen laudaturtyön mukaan opettajat kaipaavat tuekseen kunnollista tietoa uudemmasta kielitieteestä. Tiedon omaksuminen sellaiseksi pääomaksi, että se sisäistyy käytteeksi omaan opetukseen, ei luultavasti onnistu pelkästään lukemalla AFinLA:n julkaisuja, ei myöskään pikaisella kesäkurssilla tai parina talven viikonloppuna. Sikäli kuin on kysymys joidenkin uusien ideoiden ymppämisestä entiseen opetukseen, tämä tietenkin käy kohtuullisen helposti päinsä. Mutta jos opettajasta alkaa tuntua siltä, että pohja peittää taikka että on luovuttava jostakin rakkaasta vuotavasta kauhasta uuden vuoksi — tällöin tarvitaan ehkä vuosien kypsyttelyä ja jonkinlaisen henkilökohtaisen kriisin läpikäymistä. Mistä tällaiseen tuki?

Tavallaan koulutusongelmaksi voisi luokitella myös sen kitkaisuuden, jota eri syistä on havaittavissa opettajien ja tutkijoiden välillä. Anneli Kauppinen huomautti edellä mainitussa puheenvuorossaan, että opettajat ovat kovastikin sidoksissa tutkijoiden arvostuksiin, teorioihin ja kiistoihin-

Äidinkielen opetus

kin. Silloin kun tutkijakunta on eripuraisista, mistä ulkopuolinen voi tietää, kuka tutkijoista on sen oikean, varman ja lopullisen tiedon kantaja? Tutkija voi puolestaan ylimielisellä, arjesta etäännyneellä asennoitumisellaan raivostuttaa opettajia. Voipa hän saada vihat niskaansa siitäkin syystä, että hän näkee asiat siten kuin opettajat eivät haluaisi asioita nähtävän, tai jos hän ei oivalla koulun käytännön ongelmia, jotka hyvin pitkälle ovat enemmän kasvatuksellisia ja didaktisia kuin kielitieteellisiä. Mitä keinoja olisi parantaa tätä vuorovaikutussuhdetta heidelmälliseksi dialogiksi? ²

Haluaisin seuraavaksi esittää joitakin ajatuksia opetusta tukevasta tutkimuksesta. En tiedä, pitäisikö sitä sanoa soveltavaksi vai perustutkimukseksi — ainakin kyse on empiirisestä tutkimuksesta. Niin kauan kuin tutkimus on käsitteiden selvittelyä, mallien luomista tai vastaavaa teoreettisesti suuntautunutta toimintaa, se jää ainakin koulun opetustilanteelle etäiseksi, vaikka sen vaikutukset aikanaan tulisivat koulusäältäöhinkin vaikuttamaan. Tarkoitan sitä, että ei esimerkiksi sosiolingvistiikka sinänsä tai mikä tahansa sosiolingvistinen tutkimus koidu koulun pelastukseksi vain sen nojalla, että tutkimuksessa on mukana kielen käyttäjä eikä pelkkä kielisysteemi. Parhaiten opetusta hyödyttää sellainen sosiolingvistinen tutkimus, jossa itse opetustoiminta joltakin puoleltaan on tarkasteltavana. Tampereella pari vuotta sitten pidetyssä normisymposiumissa³ kiinnitti lehtori Anna-Liisa Mäenpää huomiota siihen, että meiltä puuttuvat selvitykset siitä, kannattaako oikeakielisyysseikkojen pänttäminen vuodesta toiseen — emme siis tiedä, karisisivatko tietyt virheet oppilaiden teksteistä ilman opetustakin, vain kysymisen ja positiivisten virikkeiden myötä. Tätä pohtiessa tulee ajatelleeksi,

että sama huomio empiirisen tutkimuksen puuttumisesta voidaan tehdä kielenhuollosta ylipäänsä. Kielenhuolto ei Suomessa perustu mihinkään eksplisiittisesti esitettyyn sosiolingvistiseen teoriaan, vaan sitä harjoitetaan intuition nojalla, jopa siten, että harjoittaja ei ole aina erityisalaltaan enempää kielen muotorakenteen tutkija kuin sosiolingvistikään. Oikeakielisuuden historiaa on tutkittu vähän, yleisön ja kielitoimiston vuorovaikutussuhdetta tai äidinkielen opetuksen asemaa kielenhuollon toteuttajana samoin. Sikäli kuin kielenhuoltoa on Suomessa pidettävä onnistuneena, tämä toiminta kelvannee osoitukseksi siitä, että kielitieteen soveltaminen ei ole tiedettä vaan taitoa, kuten S. Pit Corder aikoinaan on todennut.

Toinen toistaiseksi melko vähän tutkittu alue on oppilaiden kirjoitelmat. Niitä koskevaa tutkimusta tehdään etupäässä opinnäytteiksi. Tekstilingvistiikan vähitellen edistyessä ja käydessä empiirisemmäksi on odotettavissa, että tämäkin tekstilaji saa tutkijansa. On esiintynyt aiheellisia epäilyjä siihen suuntaan, että tekstilingvistiikka olisi vain opettajien aineenkorjauskäytännön tieteellistämistä. Mutta tämä on toivottavasti liian pessimistinen näkemys. Tähän suuntaan antaa viitteitä esimerkiksi lehtori Sonja Tirkkonen-Conditin Jyväskylän yliopistossa tekeillä oleva tutkimus eräistä englantilaisten tekstien käännöksistä. Hän arvioitti joukon kielinstituuuttikokelaiden käännöksiä sekä teksteissä käsiteltyjen aiheiden asiantuntijoilla (ekologia ja sosiologia) että äidinkielenopettajilla. Kriteereinä arvioijilla on tekstin »suomalaisuus», »hyvyys» ja »ymmärrettävyys». Muiden arvioijaryhmien tulokset olivat keskenään yhteneväiset ja vastasivat tutkijan omaa tekstilingvistisiin kriteereihin perustuvaa paremmuuden arviointia, mutta äidinkielenopettajien ar-

² Pidän huolestuttavana sitä seikkaa, että äidinkielen oppikirjoista ei ole mahdollista poistaa lingvistiikkaan liittyviä asiavirheitä, vaikka teokset joutuvat asiantuntijoiden arvioitaviksi. Tässä tietyksi sekä tutkijat että opettajat ovat voimattomia, koska päätätävältä asiassa on kouluhallituksen.

³ Ks. Paunonen ja Koivumäki (toim.), Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon, Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2, 1980.

viot poikkesivat sekä muiden ryhmien tuloksista että olivat keskenään ristiriitaisia. Tämän tapainen havainto viittaisi siihen, että tekstin analyysissä tekstilingvistiikan keinoin on enemmän sellaisia näkemyksiä, jotka tulevat lähemmäs arki-käsitystä hyvästä tekstistä, kuin äidinkielen opetuksen käytännössä on.

Kolmas alue, jonka kuvaamisessa ja ymmärtämisessä voi olla apua nykyaikaisen kielitieteenkin ajatuksista ja välineistä, on opetustoiminnan ja yleisemminkin koulun kielenkäytön tutkiminen. Vanhaan luokkahuoneen vuorovaikutuksen tutkiminen on kuulunut kasvatustieteiden alaan, mutta viime vuosina on virinnyt lingvistiikan keskuudessa kiinnostusta tätä kielellistä tilannetta kohtaan. Tämän on tehnyt mahdolliseksi sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen kehittyminen. Esimerkiksi vuorovaikutustutkimuksesta mainittakoon Matti Leiwon ja Jorma Kuusisen tutkimushanke, jonka tarkoituksena on selvittää oppimisen kielellisiä edellytyksiä ja esteitä, mitä varten tarvitaan luokan kielenkäytön seikkaperäistä analyysiä. Kielitieteilijän mukanaolo on tarpeen myös pohdittaessa, mikä on »hyvä» opettaja kielelliseltä kannalta — tai vastaavasti hyvä opetusteksti.

Opetuskäytäntöjen tutkiminen lähentää opetusta ja tutkimusta toisiinsa monella tavalla. Se antaa tutkijoille tietoa opetuskäytännön kielellisestä ulottuvuudesta ja samalla kielellisistä ongelmista. Mutta se mahdollistaa myös yhteistyön. Olisi mielestäni otettava pohdittavaksi se muualla Pohjoismaissa jo osittain käytössäkin oleva osallistuvan tutkimuksen menetelmä, jossa tutkimuksen mukanaolo luokassa toimii samalla opetuskäytännön kehittäjänä ja auttaa opettajaa tiedostamaan jokapäiväisen toimintansa joiltakin osin uudella tavalla. Sapattivuosi toisi puolestaan opettajille mahdollisuuden tehdä kokopäiväisesti sellaisia selvitys- ja tutkimustöitä, joihin heillä on paremmat edellytykset kuin näkemykseltään yksipuolisilla yliopistoihmisillä. Ehkä Äidinkielen opettajain liiton 1970-luvulla esittämä toive äidinkielenopetuksen tutkimuslaitoksesta oli epärealistisen suurellinen. Ehdotuksen synnyttänyt tarve on kuitenkin yhä olemas-

sa haasteena tutkimusaiheita etsiville, ja voi olla, että kielitiede on tällä välin kehittänyt siten, että haasteeseen voi tulla rakentavia vastauksia.

AULI HAKULINEN